

De Rijndijk bij Petten en de kustontwikkeling tussen 1296–1466

door H. Schoorl

Inleiding

In een viertal werken heeft G. de Vries Azn. aandacht besteed aan de kust tussen Kamp en Callantsoog, de Pettemer duinen en het bedijkte land daarachter¹. Hij heeft zich grote moeite gegeven archiefmateriaal over de kustontwikkeling ter plaatse bijeen te brengen, zonder tot een duidelijke voorstelling en reconstructie te komen van de processen, die zich aan dit kustgedeelte hebben voorgedaan. Niettemin is het een uitdaging en zinvol om aan de hand van de gegevens van De Vries en andere bronnen een poging te wagen tot reconstructie van de ontwikkeling tussen 1296–1466, die aansluit op de gang van zaken tussen 1466–1614².

Ontwikkeling tussen 1296–1421

Het is een algemeen historisch verschijnsel aan de West-Nederlandse kust, dat onder invloed van het heersende getij zeegaten zich zuidwaarts verplaatsen en dat daarbij land aan de noordzijde van het zeegat door aanhechting van buitendeltabanken aangroeit. We zien dat bij het Marsdiep, waar Zuid-Texel in de loop van de eeuwen is vergroot, we zien het in het Westland, waar de Nieuwe Waterweg tenslotte gegraven moest worden om weer een rechte verbinding met de Noordzee tot stand te brengen. We zagen het bij het zeegat tussen de eilanden Huisduinen en Callantsoog, het Heersdiep, dat kort na 1500 verzandde. En het is ook het geval geweest met het zeegat Zijpe. Telkens zuidelijker ontstonden nieuwe geulen als een noordelijker gat door kombergvulling in het Zijper wadgebied verzandde³. Uit de wetmatigheid van dit verschijnsel valt af te leiden, dat de monding van het Zijpergat omstreeks 1300 noordelijker gezocht moet worden dan de kleine gaten, die op kaarten uit de 16de eeuw staan afgebeeld en worden aangeduid als grote en kleine Zijp benoorden het dorp Petten aan het Hondsbos.

Dit wordt bevestigd door een oorkonde van 15 mei 1421, waarbij hertog Jan van Beieren aan Jan heer van Egmond onder andere het Noordambacht van Petten teruggaf en hem daarmee opnieuw beleende⁴. Daarbij werd de grensscheiding met de heerlijkheid Callantsoog vastgesteld. Voordien was het

eenvoudig geweest: het midden van het Zijpergat was de natuurlijke grens, maar dit Zijpergat was in 1421 gesloten en daarom werd de grensscheiding als volgt vastgesteld: een denkbeeldige lijn vanaf een punt ten noorden van de Ketelduinen 'daer men zien mach van der strande van der zee doer die clockgaten van den kercktoern tot Scaghen'. Het juiste verloop van deze lijn vinden we omstreeks 1720 met de hand ingetekend op een kaart van de Zijpe, ontworpen door Jan Dirksz Zoutman en in 1665 in druk verschenen⁵. Op de voorstelling van Zoutman is de strandvlakte tussen Petten en Callantsoog geheel duinloos. Op dit open strand is ten behoeve van een proces over de limietscheiding Petten-Callantsoog de duinvorming bewesten de Zijperdijk ingetekend, evenals de limietscheidingslijn naar de Schager kerktoren⁶. De ligging van dit Zijpergat is eveneens aan de hand van kustboringen vastgesteld, al moeten we er rekening mee houden, dat de monding van het gat veel westelijker lag dan de geul, die de kustboringen aantoonde⁷. Dit Zijpergat was reeds voor het midden van de 14de eeuw verzand en de kust gesloten.

Omstreeks 1360 was het mogelijk om onder bescherming van duinen tot voorbij de Ketelduin te rijden en vervolgens over de brede, hier en daar met opgestoven nollen bezette strandvlakte de tocht via Callantsoog voort te zetten tot aan het Heersdiep. Dit blijkt uit reisnotities van rentmeesters, die hun heer Jan van Blois vergezelden op zijn reizen naar Texel in 1358 en 1364⁸. In 1388 is er zelfs sprake van een (zand-)dijk 'tzwischen Petten ende den Oghe', terwijl er toen plannen bestonden om een dijk te leggen van Callantsoog naar de Keins aan de Westfrieze dijk ten noordwesten van Schagen⁹. Dat bewijst, dat het Zijper kwelder- en wadgebied zo hoog opgeslibt was, dat ernstig overwogen kon worden om met de toenmalige technische middelen deze bedijking tot stand te brengen.

Om ons een juiste voorstelling van de situatie tussen het midden van de 13de eeuw en omstreeks 1421 – het jaar van de genoemde limietscheiding – te maken, moeten we de ontwikkeling in deze periode nagaan.

Bezuiden Callantsoog, het eiland dat noordwestelijk van de huidige badplaats gesitueerd moet worden, lagen in de 13de eeuw achtereenvolgens getijgeulen van een Zijpergat met namen als Goeree en Sinckelsant, waarin de Oger vissers-scheepjes konden ankeren in de luwte van het eiland. Latere

duinvalleien met deze namen hielden de herinnering aan de verzande geulen vast. Telkens als het wadgebied ten zuidoosten van het eiland was opgehoogd en opgeslibt, verplaatste de geul zich zuidelijker¹⁰. Het is waarschijnlijk, dat de stormvloed van 20 november en 28 december 1248 een doorbraak van grote omvang in het kustgebied bezuiden Callantsoog hebben veroorzaakt. Deze stormen richtten onder andere schade aan in het oostelijk daarvan gelegen Westfries land in de omgeving van Schagen. Een doorbraak in de Westfries dijk benoorden Sint Maarten met verstreckende gevolgen voor het achterland werd landinwaarts gedicht met de Scagerdam (-dijk, Vriesendijk), waarbij een kweldergebied buitendijks bleef, dat eerst in 1456 als Burghornpolder zou worden bedijkt. Het grote gat in de kustduinen sloot zich niet op natuurlijke wijze, maar verdiepte zich tot een nieuw getijgat van aanzienlijke omvang, waartoe stormen in de periode 1262–1288 bijgedragen kunnen hebben¹¹. Het nieuwe getijdegat vertakte zich in de Zijperwaard in stroomgeulen en zwinnen. In de hoofdgeulen konden schepen een beschutte ligplaats vinden.

In 1295–1296 werd in opdracht van graaf Floris V een lijst opgesteld van alle goederen, die hem toebehoorden, onder andere 'in Scoirle dien dijc, die tusschen die nieuwe havene leghet ende Rekeldamme . . . wisen wi den grave'¹². Hier wordt de Zijpegeul, die in de tweede helft van de 13de eeuw ontstond, de 'nieuwe haven' genoemd, waaruit blijkt, dat het gat zich betrekkelijk recent had ontwikkeld. Bovendien blijkt ook, dat tot aan dit Zijpergat, waaraan 'Petten bi der Sipe' was gelegen, land beschermd werd met een dijk als verlengde van de zogenaamde Schoorlse dijk, die van 's graven wege was gelegd. Deze lange dijk strekte zich dus noordelijker uit dan het punt waar hij later westwaarts zou afbuigen naar het Petten bij het Hondsbos. Dit Hondsbos was inderdaad een bos en moet beschouwd worden als een restant van een uitgebreider kustbos langs de binnenduinstrand. In 1464 zal het laatste restant van dit Hondsbos worden gekapt om de duinen landwaarts te laten verstuiven¹³. Het nieuwe gat uit het eind van de 13de eeuw was in het midden van de 14de eeuw, ongeveer zestig jaar later, gesloten. Tussen Petten aan het Hondsbos en Petten bij de Zijpe beschermde een wel smalle, maar toch nog voldoende duinenrij het achterliggende land. Tussen Petten aan de Zijpe, dat waar-

schijnlijk na het sluiten van het Zijpergat is verlaten, omdat geen visserij in de geulen meer mogelijk was en geen veerdiensten meer nodig waren, was het strand in het laatste kwart van de 14de eeuw zo hoog, dat met succes de strandnollen tot een zanddijk vergraven konden worden. Deze dijk was reeds vóór 1388 tot stand gekomen, want in dat jaar klaagden Rijnland, Haarlem en die onder de schouw van Sparendam behoorden over de bijdragen, die zij leveren moesten ten behoeve van de dijk 'geleghen twischen Petten ende den Oghe'. Hertog Albrecht verleende in dat jaar Haarlem, Sparendam, Rijnland, Schieland en Delfland vrijstelling van de verplichting in het vervolg bij te moeten dragen aan deze dijk, die zij 'ghedijct ende ghehouden hebben voor desen tijt'¹⁴. De Kennemer dorpen Limmen, Oesdom, Schoorl, Bergen, Castricum, Uitgeest, Wimmenum, Heemskerk, Niedorp, Enigenburg, Valkoog, Assendelft en Alkmaar droegen met mankracht bij aan het herstel van in totaal 1250 m beschadiging van deze dijk. Hoewel geen stormvloed in voorgaande jaren is vermeld, was de dijk toch door winterstormen en verstuivingen beschadigd en vroeg over meer dan een kilometer herstelwerk¹⁵.

Tussen 1388 en 1421 bleef het dijkstuk tussen Petten aan het Hondsbos en de Noordduinen bezuiden het vroegere zeegat intact, terwijl de dijk naar het Oog verlaten werd, meer en meer verstoof en bij winterstormen zonder onderhoud verspoelde; een onregelmatige reeks kustduinen en nollen, waaraan wind en water afbreuk deden, bleef ervan over. Het gehucht Petten bij de Zijpe, in 1345 nog afzonderlijk van Petten bij het Hondsbos in de herfstbede genoemd, was vóór 1377 verlaten; dan vergist men zich reeds en spreekt van 'Pethem bi der Sype dat Hontbosch hiet'. Toen kende men alleen nog Petten aan het Hondsbos en zuidelijker daarvan Petten in Nolmerban, het bestuurlijk centrum van het Zuidambacht van Petten. De herinnering aan dit Petten bi der Sipe kan vastgehouden zijn in de overlevering, dat oudtijds bij de Ketelduinen enige herbergen gestaan zouden hebben, welk volksverhaal burgemeester Nicolaas Witsen van Amsterdam omstreeks 1700 optekende. Zulke mondeling overgedragen volksverhalen hebben een hardnekkig lange levensduur¹⁶. Jan van Egmond, op 15 mei 1421 met het Noordambacht van Petten beleend, had weinig geluk met zijn heerlijkheid.

Op 18–19 november 1421 raasde de St. Elisabethsvloed over kust en land. De storm sloeg een groot gat of gaten in de duinen, die het Noordambacht beschermden, waardoor de landerijen met zand werden overlopen. Waarschijnlijk is toen ook de dijk aan de oostzijde van het ambacht doorgebroken en het land verlaten, want in 1446 betwistte de rentmeester van Kennemerland of aan de zeewering nog wel van 's graven wege hersteld moest worden, omdat er geen land achter lag¹⁷.

De stormvloed van 1421 vaagde het dorp Petten aan het Hondsbos weg en wierp de parochiekerk omver, waarin velen een toevlucht gezocht hadden. Een vierhonderdtal mensen verdronk. Per rondschriven van 19 juni 1422 beval Jan van Beieren 'alle goede lieden' aan de verarmde dorpelingen van Petten te helpen een nieuwe parochiekerk te bouwen¹⁸, die meer landinwaarts zou komen te staan. De oude landen van Petten bij het Hondsbos, waarop de grafelijke belasting, de botting, rustte waren verloren gegaan. In de rekening van de grafelijke rentmeester Gerrit van Zijl van 24 december 1412 tot 24 december 1418 heet het in de herfstbede van Kennemerland 'eerst te Putten dat Hondsbosch heet xx s(chelling) viii d(penningen), maar na 1421, onder andere in de rekening van Aelbert van Raephorst (30 november 1432 tot 30 november 1433): 'in Petten dat Hondsbosch hiet xix s., dat is te niet gegaen, daerom daerof niet', welke post van jaar tot jaar in de rekeningen herhaald, zelfs nog zonder inkomsten in 1490 voorkomt. In 1456–1457 luidt de omschrijving: 'dat is te nyetten gegaen, overmits dattet bevloeit is mitter zee'¹⁹. Het gat in de duinen bij (benoorden) Petten aan het Hondsbos moest volgens opdracht van Jan van Beieren van 23 juni 1422 opgevuld en de duinenrij hersteld worden door volk uit de Kennemer dorpen²⁰. Maar ondanks herstelwerkzaamheden bleek de toestand bij het Hondsbos, waar het oude dorp verdwenen was, zorgwekkend te blijven. Na schouw door 's graven raadsliden, afgevaardigden van de steden en baljuwen van Kennemerland, West-Friesland, Amstelland en Waterland, kreeg Willem heer van Egmond opdracht toezicht te houden op het werkvolk uit de Kennemer dorpen, omdat er 'veel misselicx' geselschap' onder was²¹. Op 25 juni 1423 zond Willem van Egmond een bode naar Rijnland om 'Rijnlanders van de zuidzijde bij der stede van Leyden', d.i. wonend in het baljuwschap Rijnland, te hulp te roepen²².

De Rijndijk, 1432

Door het ruwe weer van de normale winterstormen waren de Pettemer duinen tussen 1423–1430 aangetast, versmald en verwaaid, waarom op 28 juni 1430 Kennemerland en West-Friesland opgeroepen werden waarschappen te sturen om te overleggen hoe men, 'om der dijckaeden wil ende om eenen slaper te leggen binnen der duynen', te werk zou moeten gaan²³. Willem van Egmond wilde achter de beschadigde duinenrij een slaperdijk leggen van Petten in Nolmerban tot waar Petten aan de Zijpe was verdwenen, tot het Noordduin van Petten²⁴. Het overleg in 1430–1431 had geen direkt resultaat, maar in 1432 sprong Rijnland bij om aan de gevaarlijke situatie effectief het hoofd te bieden. Rijnlanders zouden de zanddijk aanleggen en Kennemers het duin bewesten deze 'Rijndijk' rauw maken om opstuiving tegen de dijk te bevorderen²⁵. Petten in Nolmerban lag nog betrekkelijk veilig achter een gesloten duinenrij, waarop de nieuwe dijk zou aansluiten. Dit dorp en zijn omringende landerijen zouden eerst in het midden van de 15de eeuw aan de zee ten offer vallen. Petten aan het Hondsbos herleefde achter de nieuwe dijk. Omstreeks 1440 was het buitengedijkt duin hier en daar zover verdwenen, dat de Rijndijk plaatselijk schade leed en in 1441–1442 versterkt moest worden, vooral in de buurt van het Hondsbos. In eerste instantie worden in 1442 Bergen, Schoorl en Groet opgeroepen, maar op 30 november 1442 ook Haarlem, Alkmaar, Beverwijk en de Kennemer dorpen²⁶. Ook in 1443 moesten gelden beschikbaar gesteld worden voor de dijk, terwijl arbeidsplichtige dorpen vóór 16 september hun werk aan de Rijndijk voltooid moesten hebben, op straffe van sancties van de zijde van Philips van Bourgondië. In de volgende jaren ging het onderhoudswerk door, al twijfelde in 1446 de rentmeester van Kennemerland of de graaflijkheid nog wel gelden en manschappen moest vorderen om de Rijndijk te herstellen omdat er geen land bij gelegen was, dat wil zeggen het noordambacht van Petten onbedijkt en verlaten land geworden was. Kennelijk is het in 1421 overstroomde en met zand overlopen land van het Noordambacht als gevolg van waardeverlies niet meer bedijkt. Toch is er na de stormvloed van 10 april 1446 opnieuw aan de Rijndijk gewerkt, omdat behoud van een kustverdediging ter plaatse voor de veiligheid van de Westfriese dijk van belang werd geacht. In 1447 wordt gesproken van de 'crancken dijckaeden gelegen tusschen Campe ende Petten in Westvrieslant, genaemt den Rijndijk,

welke gescepen stonde corts in te breken', wat tot 'verderfnisse' van Holland en West-Friesland zou kunnen leiden²⁷. Onderhoud was noodzaak. Ook bij Petten in Nolmerban ging de kustafslag door. Volgens een brief van Philips van Bourgondië van 12 oktober 1458 waren de woningen van 'Petten geheeten die Nolle' bij grote vloed en onweer, 'sedert eenige jaren', weggeslagen en de landerijen overstroomd. De aanduiding 'sedert enige jaren' duidt op een vrij recent gebeuren. De laatste grote storm vóór 1458 vond plaats in 1452²⁸. Het is mogelijk dat Petten in Nolmerban in 1452 verdween, waardoor het zuidambacht van Petten bestuurloos geworden was.

Eind 1461 moest voor de huizen van Petten aan het Hondsbos een nieuw stuk inlaagdijk gelegd worden. Het gedeelte van de Rijndijk, dat ten westen van het dorp was gelegen, was zwaar aangetast. Twee jaar later, op 15 juni 1463 constateerde een inspectiecommissie, dat er nog maar een enkele duinenrij voor deze nieuwe dijk lag, waarvan de begroeiing gerooid moest worden om het 'stuvén an den dijc' te bevorderen²⁹. Ook het duin bij het Hondsbos had schade geleden; volgens grafelijk schrijven van 18 oktober 1463 was tussen Kamp en Petten een stuk duin, geheten het Hondsbos, sedert jaren meer en meer verstoven³⁰.

In 1461 hadden de Kennemers geweigerd om de Rijndijk te herstellen en bij het afsluiten van de mei-rekening 1463-1464 verklaarde de rekenkamer geen uitgaven meer te zullen toelaten ten bate van de voorzieningen aan het dijkstuk bij het Hondsbos. Dat moesten de daaronder gelegen bedijkte landen van Petten zelf bekostigen. Het noordelijk stuk van de Rijndijk was omstreeks deze jaren reeds verlaten. Het Zijpergat had zich zuidelijker verplaatst, tussen Ketelduin en Petten aan het Hondsbos. De dijkrestanten waren opgenomen in het proces van verstuiwing en natuurlijke duinvorming. In de duinen bezuiden Petten en het Hondsbos was nog een stuk Rijndijk in de duinen herkenbaar. In 1464 werd onderhoud aan dit duin voor het laatst onder de naam Rijndijk in de graaflijkheidsrekeningen genoemd. Toen werd genoteerd dat in november een storm schade had toegebracht aan de Rijndijk en het Hondsbos³¹. Kennelijk was de dijk toen al buitenste zeereep geworden. In 1507 was er nog een stukje Rijndijk in de buitenste zeeduinen aanwezig; toen moesten rietschuttingen geplaatst

worden op de duin van de Rijndijk 'daer oude petten plagt te staen', dat wil zeggen benoorden Petten in Nolmerban over een lengte van ongeveer 80 m (23 roe)³². Vanaf 1466 zal zich de aandacht vooral concentreren op de voorzieningen aan het Hondsbos, die steeds meer in zuidelijke richting uitgebreid zouden moeten worden.

Reconstructie

Tussen 1466 en 1506 bedroeg de gemiddelde kustafname per jaar 3,5 tot 5 m, of wel maximaal 200 m in 40 jaar. Dit was afname aan een onverdedigde kust en het is aannemelijk, dat ook in voorgaande jaren de kust op ongeveer gelijke wijze is afgenomen. Ook vóór 1466 was het nodig door inlaagdijken een kustverdediging te behouden. Als we een ongeveer gelijke kustafname met enige waarschijnlijkheid mogen aannemen, zou dit betekenen, dat van 1296-1466 in een tijdsbestek van 170 jaar een kustverlies van 600 à 800 m is geleden. Brengen we een 700 m op schaal in reconstructie, uitgaande van de kustlijn in 1466, dan kunnen we ongeveer de kustlijn van 1296 aangeven, zoals die tussen Kamp en Zijpergat, als aangegeven in de limiet-scheiding van 1421, heeft gelegen.

De aanhoudend moeilijke situatie bij Petten en het Hondsbos doet vermoeden, dat zowel het dorp als het aangrenzende bos in een natuurlijke laagte met onringende landerijen waren gelegen. In 1421 gingen dorp en landerijen verloren. Ook dit duidt op betrekkelijk lage ligging. Omstreeks 1450 gingen op soortgelijke wijze huizen en landerijen van Petten in Nolmerban verloren. Ook daar waren dorp en landerijen laag gelegen onder bescherming van kustduinen.

Naar het verloop van de bekading van het noordambacht van Petten vóór 1421 kan slechts worden gegist. Deze dijk sloot aan op de Noordduinen van Petten. Gelet op het ongeveer gelijke beeld, dat zulke noordduinen op Callantsoog, Huisduinen, bij de Koog op Texel en aan de noordzijde van Eierland vertonen, mag met enige waarschijnlijkheid dit Pettemer Noordduin worden ingetekend. De oorkonde van 1421 zegt dat de begrenzing van het noordambacht van Petten zich langs de lijn naar de Schager toren uitstrekt, 'te roeyen bi den groten koech, dat is bi den zwene van sinte Martijns, op hondert roeden na of dairom-

trent...³³ In 1413 waren de hoge Zijper kweldergronden opgemeten, 'die alinge (= gehele) Zipe bi der roede'³⁴ en het is waarschijnlijk, dat daarna een gedeelte bekaad is, maar het is niet mogelijk een enigszins betrouwbaar beeld van 'den groten koech' te tekenen. De grens van het noordambacht van Petten strekte zich in de kwelder tot ongeveer 400 m (100 roe) van het Sint Maartenszwin uit, dit is waar de kleiige oevers van dit zwin met hoog water onderstroomden. Simon Meeuwsz van Edam geeft op zijn verkavelingskaart van de bedijkte Zijpe in 1553 de grens tussen zand- en kleigronden aan³⁵. De kleigronden strekten zich ter weerszijden van dit St. Maartenszwin uit. In de bedijkte polder vormde deze kleistrook het laagste gedeelte van de polder, waarom de bedijkers daar hun molens moesten plaatsen. Het zwin meanderde tot voorbij Sint Maarten en vormde de voortzetting van het Oude Veer. Het verloop is

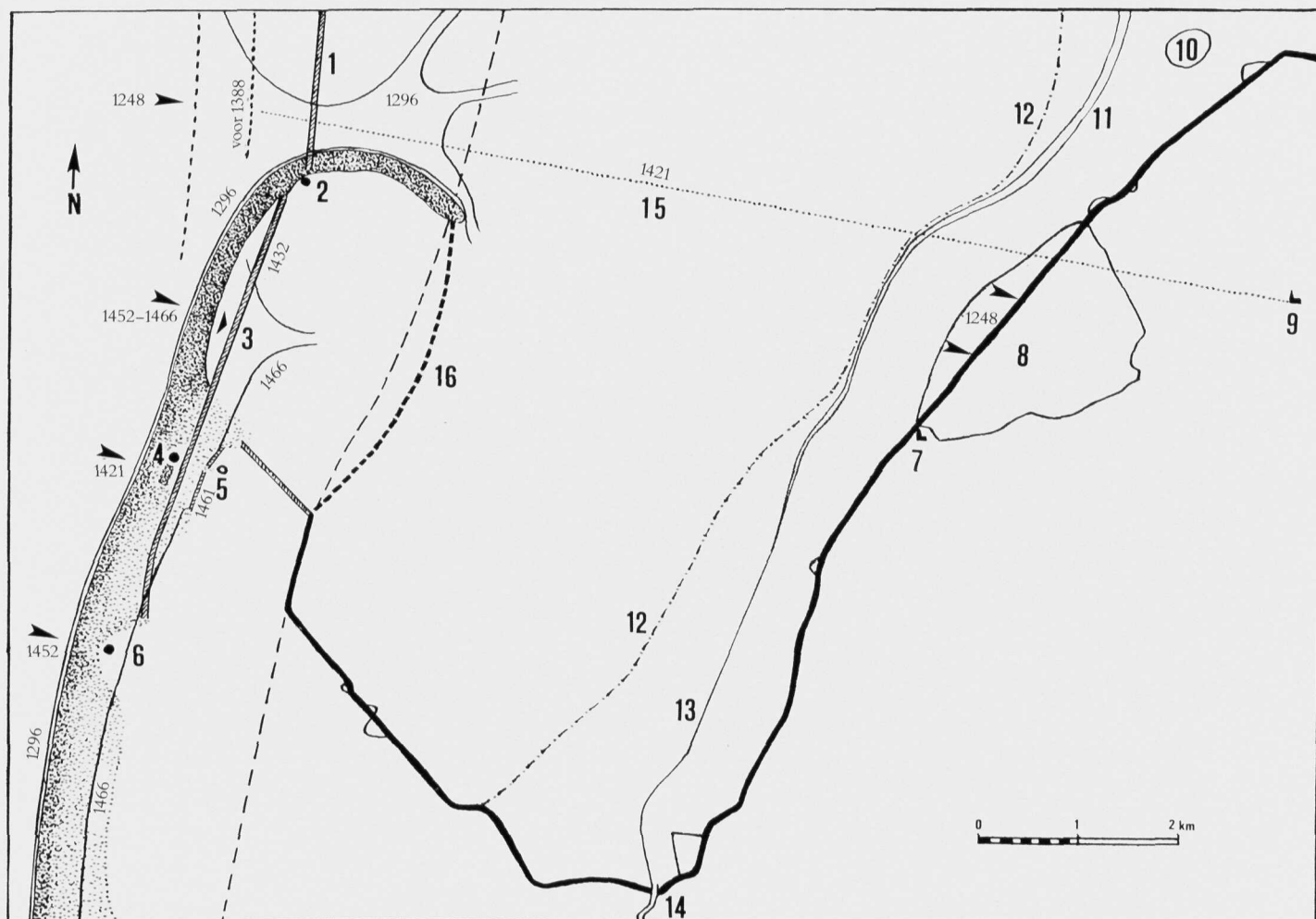
waarschijnlijk terug te vinden in het eigenaardig verspringen van de sloten in polder C. Vanaf het Jacob Claessensluisje in de Rekerdam zal een verbindingstocht sluisje en Sint Maartenszwin verbonden hebben, die bij de bedijking waarschijnlijk als centrale sloot van de polders A en B is gebruikt.

Het is duidelijk, dat bij noordwester storm de dijken van de zuidelijke helft van de Zijpeboezem het zwaar te verduren kregen door opstuwend water. Een groot gedeelte van de Zijper kwelder lag onder normale omstandigheden droog en was waarschijnlijk bekaad.

De Rijndijk is met het wijken van de kust verloren gegaan. Gelet op de gemiddelde jaarlijkse kustafname, de over deze dijk bewaard gebleven notities en de geschetste ontwikkeling is de ligging van deze zanddijk met een zekere mate van waarschijnlijkheid te reconstrueren.

Noten

- 1 Vries Azn, G. de, *Het Hoogheemraadschap van den Hondsbosche en Duinen tot Petten*; Oorsprong en geschiedenis van de inrigting des bestuurs, (Nieuwe Bijdr. v. Regtsgeleerdh. en Wetg., dl. V pp. 401–485, Amsterdam 1855; hierna De Vries HHD); *Nieuwe Bijdrage tot de Geschiedenis van het Hoogheemraadschap van de Hondsbosche en Duinen tot Petten*, (Versl. en Meded. d. Kon. Akad. v. Wetensch., afd. Letterk. nr. XII pp. 337–420, Amsterdam 1869; hierna De Vries NB; *Het Dijks- en Molenbestuur in Holland's Noorderkwartier onder de grafelijke regering en gedurende de Republiek*, (Verh. d. Kon. Akad. v. Wetensch., afd. Letterk. nr. X, Amsterdam 1876, hierna De Vries DMb); *De Rijndijk in de Duinen te Petten* (mede gebaseerd op archiefonderzoek van J. J. Feylbrief), (Versl. en Meded. d. Kon. Akad. v. Wetensch., afd. Letterk., 3de reeks dl. III, Amsterdam 1866; hierna De Vries Rd).
- 2 Schoorl, H., *Petten en de Hondsbosse Zeewering in kaart, beeld en reconstructie, 1466–1614*, (Holland, Regionaal-historisch tijdschrift, jrg. 13 nr. 2, april 1981, p.p. 91–113, met annotaties; idem Eerste uitg. van 'Vrienden van de Hondsbosche', Alkmaar 1982).
- 3 Schoorl, H., *Zeshonder jaar water en land* (Verh. v.h. Kon. Ned. Aardrk. Gen. nr. 2, Groningen 1973; hierna Schoorl 600J), hoofdst. VII en VIII, pp. 129–172.
- 4 ARA. Leen- en reg. kamer nr. 62 fol. 29-vo, dd. 15.5.1422; Schoorl. H. 't Oge (Hollandse studiën nr. 11, Hillegom 1979) p. 169 nr. 35.
- 5–6 Jan Dirksz Zoutman, Zijpe, kopergravure, ARA- Hingman 2477; UB-Leiden coll. Bodel Zijenhuis p. 31 nr. 79; éénmalige intekening situatie strand Petten-Callantsoog in opr. v. d. heer v. Petten, omst. 1720; RA-NH. Hrlh. arch. Callantsoog nr. 28; Schoorl 600J pp. 447–450.
- 7 Schoorl 600J pp. 159–165.
- 8 ARA. arch. Blois, Rek. Ghisebert Stomme, 1358 p. 6vo; idem Jan Tolnaer p. 67; afgedr. Schoorl 600J pp. 123–124.
- 9 ARA. GRK. nr. 5205, rek. v. d. dijkage van de Zijpe, 1388; Privileges Haarlem, 1388.
- 10 Schoorl, 600J hfdst. VII pp. 129 e.v.
- 11 Schade 1248, De Vries DMb p. 399; Gottschalk M. K. Elisabeth, *Stormvloed en rivieroverstromingen in Nederland*, I, de periode vóór 1400, Assen 1971 p. 180; vormen 1262, 1268, 1277, 1287–1288, Gottschalk I, pp. 202–264.
- 12 Fremery, James de, *Supplement op het Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot het einde van het Hollandse huis*; 's-Gravenhage 1901, nr. 309, pp. 262–269, datering 1295–1296; Van Mieris II pp. 61–63 dateerde 1306.
- 13 De Vries NB pp. 7–9; onderzoek naar het voorkomen van de naam 'hondsbos'; vermeldt meerdere plaatsen en koppelt de naam terecht aan 'hont' = 100 roeden.
- 14 ARA. LRK nr. 51 fol. 292-vo; Mieris, F. van, *Groot Charterboek der Graaven van Holland, van Zeeland en Heeren van Vriesland (4 dln.)* – Leiden 1753–1756; dl. III p. 500, Haarlem dd. 20.8.1388.
- 15 ARA.GRK reg. 5205, Rekening van de dijkage van de Zijpe; totaal 329 roeden.
- 16 Schoorl 600J p. 166.
- 17 Stormvloed 1421: De Vries DM pp. 528–259; idem NB p. 421; Gottschalk II pp. 51–100; 1446, De Vries Rd p. 13; ARA GRK nr. 877 fol. 103-vo, (1446–1447).
- 18 V. Mieris IV p. 640; De Vries NB p. 422.
- 19 ARA GRK nr. 848 (1412–1401); nr. 863 (1430–1447); nr. 866 (1345–1436); nr. 887 (1456–1457); nr. 920 (1490).
- 20 V. Mieris IV, 645, bevelschrift; De Vries NB p. 344 (separate overdr. p. 10).
- 21 De Vries Rd p. 5.
- 22 De Vries Rd p. 5.
- 23 De Vries Rd p. 7.
- 24 De Vries NB p. 348 (12): Deze dijk zou liggen tussen de beide dorpen Petten. Het ene dorp bij de Zijpe, het ander niet Hondsbosch, maar Petten in Nolmerban.
- 25 De Vries NB p. 12 citeert uit de stadsrekening v. Haarlem 1432: '... also die Rijnlanders op dit tijd dair gecomen waren om den dijk aen te nemen te maken ende de Kermers die duin te roden ...'
- 26 De Vries Rd pp. 8–10
- 27 De Vries Rd pp. 13–14.
- 28 Gottschalk II pp. 194–196.
- 29 De Vries Rd pp. 19–22.
- 30 De Vries Rd pp. 23.
- 31 De Vries Rd pp. 28.
- 32 De Vries Rd pp. 28; NB p. 351 (14) citeert uit 'Recueil van verscheide saken specterende den Hondsbosche', waarin onder andere aanbevolen een schutting van riet met hout gebonden op de duinen van Petten te plaatsen lang 8 roeden en 'binnen den Rijndijk daer oude Petten plagt te staen' 23 roeden. Volgens bewijsvoering op dezelfde p. 351 is dit Petten in Nolmerban.
- 33 Zie nr. 4.
- 34 ARA.GRK. nr. 843 p. 11, 1413; opdracht aan Goyer Jansz en zijn gezellen om 'die alinge (= gehele) Zipe bi der roede' op te meten.
- 35 Simon Meeuwisz, Edam, verkavelingskaart van de in 1552 bedijkte Zijpe, 1553; ARA. Arch. Huis Duivenvoorde nr. 627, reg. 93.252; afgedr. Schoorl, H. *Ballade van Texel* p. 11, Den Burg- Texel, 1976.

----- huidige kustlijn

- 1 Dijk Petten aan de Zijpe - Callantsoog, aangelegd vóór 1388
- 2 Petten aan de Zijpe
- 3 Rijndijk, aangelegd 1432
- 4 Petten aan het Hondsbos, met 400 m bos; dorp 1421 verloren.
- 5 Petten aan het Hondsbos na 1421 herbouwd
- 6 Petten in Nolmerban, waarschijnlijk 1452 verloren gegaan.
- 7 St. Maarten.
- 8 Burghorn, bedijkt 1456.
- 9 Schagen.
- 10 Grootkeins.
- 11 St. Maartenszwin.
- 12 Grens zand en klei, volgens kaart Simon Meeuwisz, 1553
- 13 Verbinding St. Maartenszwin met Jacob Claessensluisje
- 14 Jacob Claessensluisje
- 15 Limitiescheidingslijn Callantsoog-Noordambt van Petten
- 16 Mogelijk verloop van het bedijkt Noordambacht; de breedte van het bedijkte land kan slechts worden gegist. In de nieuwe uitgave van de kaart Holland's Noorderkwartier in 1300 iets westelijker getekend.

